

TERMINOLOŠKI PRIROČNIK (Helmut Felber, Terminology Manual, Pariz 1984)

O Terminološkem priročniku poročamo nekoliko pozno, vendar je delo zaradi vsestranskega prikaza terminološkega dela še vedno zelo aktualno. Napisal ga je Helmut Felber, takratni direktor Mednarodnega informacijskega centra za terminologijo (INFOTERM) na Dunaju, ki je tudi izdajatelj publikacije. Infoterm je bil ustanovljen leta 1971 pod pokroviteljstvom Unesca, ki si je že od konca 2. svetovne vojne vztrajno prizadeval ustanoviti mednarodno telo, ki bi koordiniralo terminološke dejavnosti po svetu. Med naloge Infoterma sodi tudi pomoč organizacijam ter posameznikom, ki se ukvarjajo s terminološkim delom. Avtor v uvodu pojasni, da je pri izbiri gradiva izhajal iz izkušenj in spoznanj, ki jih je pridobil kot sodelavec terminoloških komisij in terminoloških projektov ter kot predavatelj predmeta teorija o terminologiji na dunajski univerzi. V Priročnik je vključil predvsem tista poglavja, ki lahko služijo kot napotek za praktično delo področnim strokovnjakom in terminologom. Priročnik obsega sedem poglavij:

1. Terminološko delo in znanost
2. Osnove splošne teorije o terminologiji
3. Terminološka načela
4. Terminografske metode
5. Načrtovanje in izvajanje terminoloških projektov
6. Terminološka dokumentacija
7. Bibliografija o terminologiji

V prvem poglavju je najprej razložen izraz TERMINOLOGIJA. Z njim so poimenovani trije pojmi, in sicer:

1. terminološka znanost, tj. interdisciplinarno in transdisciplinarno področje vedenja, ki obravnava pojme in njihovo predstavitev s termini, simboli idr.,
2. skupek terminov, ki tvorijo sistem pojmov določenega znanstvenega ali strokovnega področja,

3. publikacije, v katerih so zbrani termini, ki prikazujejo pojmovni sistem znanstvenega ali strokovnega področja.

Po Eugenu Wüstru, utemeljitelju dunajske terminološke šole, je narava terminološkega dela štiridimenzionalna. Prvi dve dimenziji predstavljata strokovno področje in jezik. Tretjo dimenzijo predstavlja pristop k terminološkemu delu, četrta dimenzija so raziskovalne metode, na osnovi katerih so izpeljana načela za praktično terminološko delo. Terminološko delo poteka na okrog 300 strokovnih področjih in v 60 jezikih (v Unescovi bibliografiji večjezičnih slovarjev se pojavlja 59 jezikov), kar da približno 3540 dvojezičnih slovarjev. Pristop oz. poglobljenost obravnavanja izrazja je toravninsko. Na najnižji ravni, na področju informatike, se ukvarjajo s terminologijo terminološki dokumentalisti, ki zapisujejo, urejajo in usklajujejo terminološke podatke oz. terminološko delo drugih. Na drugi ravni se pojavljajo uporabniki terminov, prevajalci in tehnični pisci. Pravo, sistemsko delo poteka šele na tretji ravni, opravljajo ga terminologi, razdeljeno pa je na tri stopnje. Prva stopnja obsega raziskovanje in ugotavljanje obstoječega izrazja, druga stopnja obsega popravljanje, dopolnjevanje in oblikovanje novega terminološkega sistema in tretja predstavitev novega sistema. Aplikativno terminološko delo vodi k izdelavi slovarjev, bazično terminološko delo vodi k izdelavi standardov in smernic za obravnavanje pojmov, terminov in sestavljanje strokovnih slovarjev. Eno najvažnejših načel pri izdelavi slovarjev je, da mora temeljni slovar stroke sistematično odslikavati vsoto pojmov, ki predstavljajo vedenje neke stroke oz. znanstvenega področja. Sistemsko terminološko delo vključuje naslednje dejavnosti:

1. zbiranje in zapisovanje terminov – pojmov strokovnega oz. znanstvenega področja,
2. ugotavljanje, ustvarjanje ali standardiziranje sistema pojmov določenega področja,
3. poimenovanje ali standardiziranje terminov za pojme in obratno,
4. opisovanje pojmov z razlagami in definicijami ali standardiziranje definicij,
5. zapisovanje terminografskih podatkov,
6. večjezično terminološko delo vključuje še iskanje pojmov v različnih jezikih ter ugotavljanje njihove ustreznosti.

Za poimenovanje terminov sta uveljavljeni dve normi. Prva se izraža v deskriptivni (opisovalni) terminologiji, ki zapisuje terminološke podatke izoliranih pojmov v enem ali več jezikih ne glede na sistem, ki ga pojmi tvorijo, nastaja pa v večini obstoječih terminoloških organizacij in terminoloških bank podatkov.

V pravem pomenu besede je to terminografska dokumentacija. Izdelki deskriptivne terminologije se imenujejo slovarji (dictionaries). Kadar so termini obravnavani in urejeni s pomočjo računalnika, tvorijo računalniške zbirke terminov, tako imenovane terminološke banke podatkov slovarskega tipa (terminological data banks of the dictionary type). Višje razvita deskriptivna terminologija se pri obravnavanju terminov opira na raziskovalne metode in predpostavlja temeljito poznavanje obravnavanega področja ter sodelovanje področnih strokovnjakov. Izdelki te, znanstvene terminologije prikazujejo pojmovne sisteme strok, zgrajene na osnovi določenih lastnosti pojmov ali pa vsaj tematsko urejene skupine terminov, ki se približujejo sistemu pojmov. Imenujejo se pojmovniki (vocabularies). Kadar so zapisani v računalnikih, se imenujejo terminološke banke podatkov pojmovniškega tipa (terminological data banks of the vocabulary type). Nedvoumno komuniciranje pa zahteva, da za vsak pojem kot element mišljenja obstaja samo en termin in obratno. To zahtevo lahko izpolni standardizacija terminologije, katere naloge so poenotiti pojme in pojmovne sisteme na podlagi definicije pojmov, reducirati homonimiko in sinonimiko ter ustvarjati nove, terminološkim načelom skladne termine. Glede na te naloge obstajata dve vrsti standardizacije terminologije, in sicer:

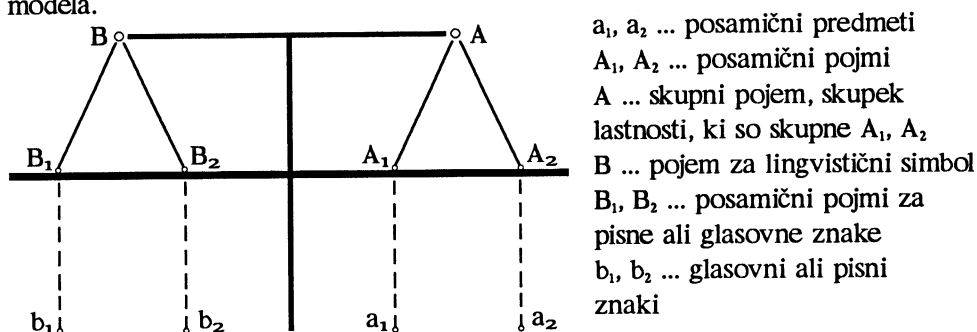
1. standardizacija terminoloških principov in terminografskih metod,
2. standardizacija slovarjev, ki so ponavadi terminološki standardi.

Standardizacija je cilj preskriptivne (predpisovalne) terminologije.

Na nujnost standardizacije je prvi opozoril Eugen Wüster, ki je leta 1936 spodbudil ustanovitev Komiteja 37 »Terminologija« v okviru Mednarodne federacije nacionalnih organizacij za standardizacijo, ki se je po vojni preimenovala v Mednarodno organizacijo za standardizacijo (International organisation for standardisation - ISO). Po 36 letih temeljnih raziskav ter praktičnih izkušenj ob nastajanju slovarja E. Wüstra »Obdelovalni stroji« je ta Sekretariat izdelal šest ISO priporočil in en ISO standard, ki vsebujejo terminološka načela in metode, ki omogočajo izdelavo mednarodno poenotenih klasifikacijskih slovarjev.

Drugo poglavje z naslovom OSNOVE SPLOŠNE TEORIJE O TERMINOLOGIJI podaja osnovne značilnosti splošne teorije o terminologiji kot znanosti, ki jo je razvil Eugen Wüster in je znanstvena osnova za oblikovanje terminoloških načel ter terminografskih metod, po katerih poteka praktično terminološko delo. Splošna teorija o terminologiji opredeljuje terminologijo kot interdisciplinarno znanost, ki je tesno povezana z drugimi znanstvenimi disciplinami: z logiko, konceptuologijo, epistemologijo (povezuje jo pojem kot duhovna predstava stvarnih pojavov), z lingvistiko in leksikografijo (povezuje jo termin, ki je ponavadi lingvistični simbol), s komunikacijsko teorijo in informatiko (njene postopke uporablja zlasti pri gradnji terminoloških baz podatkov).

Značilnost splošne teorije o terminologiji je njen poudarek na pojmu. Wüster je odnos med pojmom ter besednim znakom (glasovnim in pisnim) prikazal v svojem štiripoljnem modelu termina, ki ga je razvil iz Saussurovega trikotniškega modela.

V tem modelu zgornja polovica sheme predstavlja jezikovni sistem, ki je svet pojmov, spodnja polovica sheme pa realni svet posamičnih predmetov a_1, a_2 ter konkretnih pisnih in zvočnih znakov b_1, b_2 kot uresničitve lingvističnega simbola B , ki je dodeljen pojmu A kot abstraktu skupnih lastnosti posamičnih objektov a_1, a_2 . Lingvistični simbol B ter pojem A sta v trajnem, relativno nespremenljivem odnosu, ki omogoča obstoj jezikovnega sistema. V tej shemi je poudarjena razlika med fonemom ali grafemom B ter alofonom oz. alografom b . Fonem je pojem, alofon pa je ena od mnogih uresničitve tega pojma. Isto velja za grafem oz. alograf.

Glavne razlike med splošno teorijo o terminologiji in teorijami, ki raziskujejo splošni jezik, so:

1. Področje pojmov je neodvisno od terminov. Medtem ko lingvist govori o pomenih, terminolog govori o pojmihi. Poimenovalni znak za pojem je termin, ki je za razliko od besede v splošnem jeziku dogovorno pripisan pojmu. Termin je neodvisen od sobesedila.
2. Za terminologa je besedni znak pomemben samo kot poimenovanje pojma, potrebna slovnična pravila si sposodi iz splošnega jezika.
3. V terminologiji je pomemben samo sinhroni vidik jezika.
4. Terminologija je dogovorno ustvarjanje. V splošnem jeziku raba izoblikuje standard, ki bi ga lahko imenovali deskriptivni standard. Terminologi se pri izbiranju ali ustvarjanju terminov dogovorijo o dodelitvi nekega besednega ali drugega znaka pojmu. Tak dogovor dvignejo v normo, tako imenovani preskriptivni standard. Izbir terminov ali ustvaritev le-teh pa seveda terja skrbno predhodno ocenitev terminov in terminoloških elementov, da se lahko doseže optimalno prekrivanje pojma in termina.

5. Standardizacija posamičnega termina narekuje upoštevanje enotnih nadjezikovnih načel, ki so terminološka in terminografska načela.

6. Terminologija daje prednost pisni obliki pred zvočno.

Na teh teoretičnih izhodiščih so izdelana TERMINOLOŠKA NAČELA, podana v obširnem tretjem poglavju, ki so osnova za standardizacijo terminološkega dela. Omogočajo analizo pojmov, določanje njihove vsebine, ugotavljanje njihovih medsebojnih odnosov ter njihovo umeščenost v pojmovni sistem, dajejo navodila za opis oz. definicijo pojma, omogočajo dodelitev poimenovanja kakemu pojmu (termin, simbol) ali obratno. Med vodilnimi načeli sta načeli o ekonomičnosti ter ustaljenosti izraza.

POJEM je miselna enota, ki predstavlja posamični predmet ali razred posamičnih predmetov zunanjega ali notranjega sveta, ki jim z abstrahiranjem določimo bistvene lastnosti. Določljiv je po svoji vsebini (intenziji) in obsegu (ekstenziji). Vsebina pojma je celota vseh njegovih lastnosti (karakteristik). Obseg pojma je celota posamičnih podrejenih pojmov, ki so vsi na isti ravni abstrakcije (vrst, species). Primer za vsebino pojma letalo: zrakoplov, težji od zraka, z lastnim pogonom ter nepremičnimi nosilnimi površinami pri danih pogojih letenja. Obseg pojma 'zrakoplov, težji od zraka': letalo, jadralno letalo, zmaj, letalo z rotorjem, ornitopter.

ODNOSI MED POJMI. V terminologiji so pojmi vedno povezani med seboj, kot so medsebojno povezani tudi predmeti, katerih miselne enote so pojmi. Poznamo dve vrsti odnosov med pojmi, generične in partitivne. Generični ali abstraktni ali logični so odnosi med pojmi, ki imajo podobne lastnosti v vsebini. Delijo se na odnose logične subordinacije, odnose logičnega prekrivanja, odnose logične koordinacije in logični diagonalni odnos. Za praktično terminološko delo sta pomembna zlasti odnosa logične subordinacije in koordinacije. Odnosi logične subordinacije so odnosi nadrejenosti in podrejenosti pojmov. Nadrejeni pojmi so širši pojmi, podrejeni so ožji pojmi. Vsi pojmi, ki pripadajo kategoriji ožjih pojmov (vrst, species), so sestavni del obsega širšega pojma (genus). Ožji pojem ima vse lastnosti širšega pojma in vsaj eno dodatno razlikovalno lastnost, ki ga razlikuje od vseh drugih ožjih pojmov na isti stopnji abstrakcije.

Npr.: stroj (širši pojem)

obdelovalni stroj (ožji pojem 1. stopnje)

brusilni stroj vrtalni stroj frezalni stroj (ožji pojmi 2. stopnje)

To je zaporedje navpičnih hierarhičnih odnosov. Pojmi, ki so na isti ravnini abstrakcije in so vsi podrejeni istemu nadrejenemu pojmu, so koordinirani in tvorijo vzporedne hierarhične odnose. Priredni pojmi so npr. brusilni stroj, vrtalni stroj in rezkalni stroj.

Drugi tip hierarhičnih odnosov so partitivni, indirektni ali ontološki. To so odnosi med predmeti (ne lastnostmi), ki obstajajo drug poleg drugega. Najpomembnejši partitivni odnos je odnos med celoto in njenim delom. Pojem motorno vozilo je celota, pojem motor je del. Tudi ti tvorijo navpično in vzporedno zaporedje. Primer za navpično zaporedje:

motorno vozilo

motor

bat ojnica ročična gred

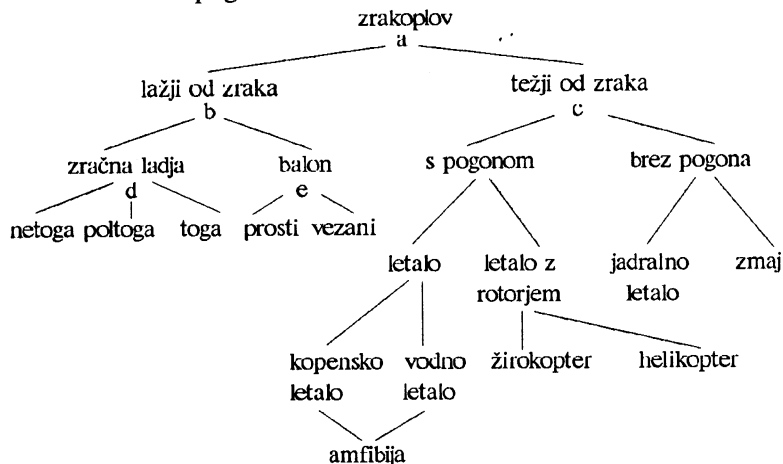
Bat, ojnica in ročična gred so vodoravno prirejeni pojmi.

Nehierarhični pa so odnosi med pojmi v prostoru (zgoraj – spodaj), v času (prej – potem), kavzalni odnosi (vzrok – posledica), odnosi proizvodnje (material – proizvod), instrumentalni odnos (orodje – uporaba orodja) in nasledstveni odnos (oče – sin).

SISTEM POJMOV. Vsi pojmi nekega področja so povezani v soodvisni pojmovni sistem, v katerem ima vsak pojem točno določeno mesto. V pojmovnem sistemu obstajajo odnosi med vsebinami pojmov, tj. njihovimi lastnostmi ali odnosi med posamičnimi predmeti, ki so realizirani s pojmi. Navpične in vodoravne povezave pojmov so tako razvejene, da pokrivajo celoto pojmov nekega področja vede-nja ali področja neke stroke. Pojmovni sistemi so predstavljeni grafično v obliki drevesnih ali verižnih diagramov, pravokotniških, krožnih, mrežnih tabel itd. Pojmovni sistem je zgrajen po določenih izbranih lastnostih pojmov, ki se združujejo v tipe lastnosti.

Primer drevesnega diagrama pojma zrakoplov:

Tipi lastnosti: a) vzgon d) togost
b) krmilnost e) mobilnost
c) pogon

Pojem je lahko opisan z DEFINICIJO ali RAZLAGO. Definicija je opis pojma na dani ravni abstrakcije s pomočjo že znanih pojmov, večinoma izraženih z besednimi znaki. Definicija določa mesto pojma v sistemu. Je najpomembnejše in prvo opravilo pri analiziranju in izbiranju terminov. Poznamo definicije po vsebini ter definicije po obsegu. Definicija po vsebini je opis najvažnejših lastnosti nekega pojma, npr. balon je zrakoplov, lažji od zraka (genus), brez lastnega pogona (razlikovalna lastnost). Definicija po obsegu je naštevnik vseh vrst (species) oz. posamičnih predmetov nekega širšega pojma, npr. zrakoplovi so: letala, jadralna letala, zmaj, zračne ladje, baloni, letala z rotorjem, ...

Zadnji del tega poglavja je posvečen TERMINOM, dogovornim lingvističnim simbolom. Postopek izbiranja terminov za pojme je zaupan izvedencem ali komisijam izvedencev. Glede na ogromno število pojmov nekega področja v primerjavi s številom obstoječih besed so termini lahko izposojeni z drugih področij, ponavadi pa so posebej tvorjeni za ta namen. Priročnik se zavzema za internacionalizme, zlasti za tiste, ki so tvorjeni iz latinskih in grških morfemov, ki so z vidika mednarodne standardizacije posebej koristni, saj so razumljivi širši mednarodni skupnosti. Ideal vsake terminologije je enoumno izražanje, zato naj si terminologi prizadevajo izključevati sinonimijo, polisemijo in homonimijo ter uveljavljajo monosemijo, po kateri je enemu pojmu pripisan samo en termin in obratno. Izbrani termini naj bodo natančni, kratki in jedrnat, jezikovno pravilni ter sposobni tvoriti besedno družino. V informatiki se za iskanje dokumentov in informacij uporabljajo dokumentacijski tezavri, sestavljeni iz tezavrskih besed, ki so DESKRIPTORJI in nedeskriptorji. Deskriptorji so predpisane tezavrske besede, ki označujejo predmetno snov dokumenta nekega področja. Nedeskriptorji so njihove sopomenke, vendar njihova raba v tezavru ni dovoljena, z deskriptorji pa so povezani z vodilko 'glej' oz. 'rabi'. Raba deskriptorja je dogovorna in je vezana na informacijski sistem, zato se razlikuje od pomena te besede v splošnem jeziku.

Sledi poglavje o TERMINOGRAFSKIH METODAH, katerih uporaba omogoča enotno obravnavanje in predstavitev terminoloških podatkov, kar je tudi predpogoj za njihovo uspešno izmenjavo. Terminografija, ki je novejši izraz za terminološko leksikografijo, je dejavnost, ki zapisuje termine-pojme, vključno z njihovo umeščenostjo v sistem pojmov področja. Prva uspela terminografska dela, ki so prispevala k oblikovanju modernih metod, so šestjezični *Ilustrirani tehniški slovar* Alfreda Schlomanna, ki je zajel izrazje sedemnajstih tehniških področij in je izhajal v letih 1900–1931, šestjezični *Mednarodni elektrotehniški slovar*, ki je izšel leta 1939, predvsem pa slovar Eugena Wüstra *Obdelovalni stroji - več-*

jezični slovar osnovnih pojmov, ki je izšel leta 1968 v francoskem in angleškem jeziku, leta 1969 pa mu je bil dodan še nemški del. Ta sistemski slovar, izdelan po vseh navedenih načelih, je dokaz znanstvene narave terminološkega dela in lahko služi za vzorec terminologom in področnim strokovnjakom.

Podatki o terminu oz. terminografski podatki se delijo na terminološke podatke in pridane podatke (associated data). Terminološki podatki so:

- lingvistični simbol (termin s sopomenkami, grafični ali črkovni simbol),
 - lingvistični opis pojma (definicija ali razlaga, formula, ilustracija, zgled ali sobesedilo),
 - simboli, ki označujejo odnos pojma do drugih pojmov v pojmovnem področju (označujejo širši pojem, ožji pojem ter logično ali partitivno priredje pojmov).
- Pridani podatki, ki dopolnjujejo terminološke podatke, so lahko slovnični ali drugi vrednotenjski kvalifikatorji ali znaki, ki kakorkoli osvetljujejo posamične terminološke podatke (npr. simbol predpisovalnega organa, države, področje, izvor) ali podatki o celotnem geslu (oznaka gesla, šifra zapisovalca, datum zapisa, zaporedne številke itd.). Vsi terminografski podatki tvorijo geselski članek, obravnavan kot osnovna enota terminografske zbirke podatkov, ki je lahko urejen kot pojmovnik, slovar ali dokumentacijski tezaver.

Skladno z obstojem deskriptivne in preskriptivne terminologije obstajata dve vrsti terminografije: deskriptivna, ki zapisuje obstoječe izrazje, in preskriptivna terminografija, ki zapisuje terminologijo, nastalo po standardiziranih terminoloških načelih, čeprav v nekaterih znanstvenih okoljih velja tudi prepričanje, da je mogoče znanstveno terminologijo samo priporočati. Priročnik precej podrobno predstavlja praktične primere geselskih člankov za enojezične standardizirane terminološke slovarje, ki so terminološki standardi, nestandardizirane slovarje ter tezavre kot tudi primere večjezičnih geselskih člankov za vse tri vrste slovarjev. Za označevanje podatkov je Tehniški komite 37 »Terminologija« pripravil univerzalno uporabne leksikografske simbole in jih zbral v obliki ISO standarda.

Pojmovniki so večinoma sestavljeni iz treh delov. Prvi del obsega a) seznam pojmovnih skupin, b) seznam pojmov, navedenih v pojmovnih skupinah ter opremljenih s klasifikacijskimi in zaporednimi številkami, priporoča se c) grafični prikaz tega sistema. Drugi, glavni del pojmovnika so geselski članki, urejeni v pojmovnih skupinah in označeni s klasifikacijskimi in zaporednimi številkami gesel. Zadnji del je abecedni indeks gesel.

V šestdesetih letih so mnoge evropske organizacije začele računalniško zapisovati in urejevati terminografske podatke. Računalniška terminografija je najboljša oblika terminografskega dela, saj je zapisovanje podatkov hitro in sprotno, pred-

vsem pa omogoča uporabnikom takojšen dostop do podatkov in njihovo izmenjavo. V mnogih državah so nastale terminološke banke podatkov, ki služijo uporabnikom kot veliki slovarji. Glede na ureditev terminološke zbirke se delijo na terminološke banke slovarskega tipa oz. prevajalske banke ter terminološke banke pojmovniškega tipa.

Kratko 5. poglavje Priročnika vsebuje konkretna navodila za PLANIRANJE IN URESNIČEVANJE TERMINOLOŠKIH PROJEKTOV. Vsak terminološki projekt je sestavljen iz več delovnih faz, ki morajo biti skrbno in podrobno načrtovane in pripravljene. Vnaprej mora biti znano število sodelavcev, strokovnjakov in terminologov, ki imajo na razpolago standard ISO/R 919 Smernice za pripravo klasifikacijskih slovarjev. Predvsem je treba definirati strokovno oz. znanstveno področje, določiti obseg področja, predvideti podpodročja in manjše razdelke. Zato naj se izkoristijo razpoložljive obstoječe klasifikacijske sheme (UDK), preglednice in vsebinska kazala učbenikov. Predvideti je treba število pojmov, ki naj ne presega števila 1000.

Šesto poglavje je namenjeno TERMINOLOŠKI DOKUMENTACIJI. Opredeljuje jo kot znanstveno disciplino, ki se deli na:

- Dokumentacijo o literaturi, ki zbira dokumente, jih zapisuje v kartotečni ali računalniški obliki, jih indeksira, pripravlja bibliografske opise, izvlečke, kataloge ter obvešča o zbranih dokumentih ali njihovih bibliografskih podatkih. Infoterm je v okviru programa Termnet pripravil serijo mednarodnih bibliografij o terminologiji z oznako BT 1 do BT 15.
- Dokumentacijo o terminografskih podatkih, ki zbira, obdeluje, hrani terminografske podatke (terminološke in pridane). Ta dejavnost dokumentacije se danes splošno uresničuje v terminoloških bankah podatkov. Nadvse pomembno je, da so podatki zanesljivi in kompatibilni, zato naj jih zbirajo terminološke komisije pri znanstvenih, tehniških in strokovnih organizacijah. Primernejše so manjše decentralizirane enote terminoloških bank, ker je pregled nad omejenim številom področij uspešnejši. Infoterm ima izdelan seznam vseh najpomembnejših bank, delujočih in tistih v razvoju. Za izmenjavo terminoloških podatkov je bil izdelan ISO standard št. 352.
- Dokumentacijo faktografskih podatkov, ki zbira in daje podatke o organizacijah, bankah podatkov, terminoloških ekspertih in tekočih terminoloških projektih. Infoterm je leta 1977 izdal vodnik po terminoloških aktivnostih (World guide to terminological activities). Pripravil je tudi poseben katalog z natančnimi podatki o vseh organizacijah, komitejih, komisijah, terminoloških bankah podatkov in o projektih, ki v njih potekajo.

Sedmo poglavje daje izčrpen PREGLED BIBLIOGRAFIJE o terminološki literaturi. Zaradi slednje kot tudi bogatega navajanja virov ob vsakem poglavju ter aneksov s preglednicami in vzorci raznih terminoloških dokumentov je Priročnik pravi kažipot po terminološki dejavnosti.